

Döden speglad i aktuell kulturforskning. Symposieföredrag. Anders Gustavsson (red.). Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Uppsala 2009. 214 s., ill. ISBN 978-91-85352-80-7.

Forskning om död och begravning har blivit alltmer framträdande under 2000-talet. Som ett led i det under senare år ökade intresset för detta forskningsfält har en antologi i ämnet publicerats. Antologin bygger på en rad inlägg vid ett symposium i Oslo 2008, som arrangerades av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur, Letterstedtska föreningen och universitetet i Oslo.

Anders Gustavsson har redigerat den omfattande och läsvärda volymen som består av tolv uppsatser författade av etnologer, historiker, religionsvetare, sociologer och teologer. Sex av bidragen kommer från Sverige, tre från Norge, två från Danmark och ett från Finland. Antologin är indelad i fyra avdelningar och inleds med Död och begravning som forskningsfält förr och i modern tid. Därefter följer forskning om döden under medeltiden. I tredje avdelningen presenteras döden i det tidigmoderna samhället där både landsbygds- och stadsföreteelser blir belysta. I den sista avdelningen problematiseras olika aspekter av döden i det moderna och mångkulturella samhället.

Publikationens omslag, en kalkmålning av Albertus Pictor i Dingtuna kyrka i Västmanland, med motivet Jungfru Marie död, väcker läsarens förhoppning om att även medeltida förhållanden kommer att behandlas. Läsaren blir inte besviken. Teologen Stina Fallberg Sundmark och den norske kulturhistorikern Audun Kjus presenterar två artiklar utifrån helt skilda infallsvinklar på död under medeltiden. Fallberg Sundmark skriver om det s.k. sockenbudet som var noga reglerat i de medeltida landskapslagarna. En rad ceremonier, tända ljus, bikt, nattvard och sista smörjelsen utfördes för att ge den döende syndernas förlåtelse och samtidigt en rening av både kropp och själ. Ceremonierna tjänade också till att skydda mot djävulen i dödsögonblicket samt ge evigt liv. Kjus uppehåller sig vid brottslingar som dömts till döden. Stöld var förutom dråp en vanlig orsak till dödsstraff i Norge under 1200-talet, vilket kom att ersätta fredlösheten, den privata hämnden och rätten att ta livet av brottslingar.

Sociologen Michael Hviid Jacobsen inleder antologin med en artikel, *Den femte fase – med Philippe Ariès ind i det 21. Århundrede*, där han utgår från den franske mentalitetshistorikern Philippe Ariès tankar kring hur

döden under 1900-talet tabuerades och kom att gömmas undan men nu återigen har trätt fram i offentligheten. Av samma åsikt är Nils-Arvid Bringéus, som har forskat i ämnet under 60 år. Under denna tid har synen på döden förändrats, från en undagömd position till att ta allt mer plats i både medier och forskning. Bringéus har bl.a. undersökt sedvänjor kring dödsfall och begravningsritualer, vilka har förändrats påtagligt. Tydliga klasskillnader gjorde sig gällande i transportsätt till kyrkan, kistans utformning, material och dekoration, ringningen för den döda, platsen för jordfästningen och inte minst gravvårdens storlek, utformning och placering på kyrkogården. Allt detta som i en inte alltför avlägsen tid tydligt markerade människors olika värde, t.o.m. efter döden.

Etnologen Birgitta Skarin-Frykman belyser klasskillnader efter döden i en artikel med det välfunna namnet *Finns det ohederliga begravningar?*, om arbetarbegravningar under sent 1800-tal och fram till 1930-talet i Göteborg. Artikelförfattaren lyfter fram hur viktigt det var för många arbetare att få en s.k. hederlig begravning. Det handlade om en social markering. Även fattiga, egendomslösa människor kunde visas respekt efter döden. Ibland hade kanske denna respekt aldrig visats dem under deras livstid. En död arbetare, i en kista, kunde överheten buga och lyfta på hatten för, vilket man knappast gjorde för en levande arbetare. Begravningen har spelat ut sin roll som socialt distinktionsinstrument och blivit en privat angelägenhet, men det betyder inte att traditionella bruk spelat ut sin roll eller att det saknas sociala markeringar vid begravningarna idag. Skarin-Frykman menar däremot att förändringarna, som skett under kort tid, har lett till en ökad respekt inför den avlidnes och de närståendes önsknings angående utformning av begravning oavsett klass.

Den individualisering som skett under senare år kring begravningsformer, dödsannonsers utformning och gravvårdarnas utseende och utsmyckning tar den danska arkitekturhistorikern Ann-Louise Sommer upp i artikeln *Det flygtige og flydende – tendenser i dansk kirkegårdskultur*. Där kommer hon bl.a. in på de två helt överordnande kategorier som, trots mångfalden, kan skönjas i samtidens kyrkogårdskultur: tid och rum.

Också den norska religionshistorikern Cora Alexa Døving har intresserat sig för begravningsformer i det flerkulturella och föränderliga samhället. Det är ett viktigt fält med tanke på att nordiska länder för inte så länge sedan endast hade judiska begravningsformer utöver de kristna att ta hänsyn till. Vi får numera ta

del av fler religioner och därmed följer nya önskemål i samband med begravningsceremonier och gravplatsers utformning. Idag är islam den näst största religionen i både Sverige och Norge. En viktig fråga som Døving belyser med sitt bidrag är om det är rätt väg att gå när man med särskilda muslimska begravningsfält riskerar att cementera kulturella och religiösa mönster som inte representerar alla muslimer?

Etnologen Mirjaliisa Lukkarinen Kvist tangerar ämnet utifrån en annan infallsvinkel genom att ta upp gravplatsens betydelse för finska immigranter. Valet av gravplats visar sig bero på var de efterlevande befinner sig. Gravskötseln är det centrala. Föreställningen om den välvårdade graven kan ses som en metafor för att den avlidnas minne skall vårdas av barn och barnbarn.

Antologins finska bidrag kommer från Ilona Kempainen. Hon har analyserat dödsannonser i Finland och deras förändring från 1800-talet till nutid. Här presenteras ett oerhört spännande fenomen som förmodligen inte är allmänt känt för svenska läsare: *karsikkoträden*. En bit av stammen på en gran eller tall, som växte längs begravningsföljets väg till kyrkan, barkades av och där ristades den dödes döds- eller födelsedatum in, ibland också initialer, bomärken och kors. Syftet var att undvika gengångare. Man tänkte att den dödes själ inte kunde passera ett sådant träd fyllt med ristningar. Detta fenomen vill man som läsare (och folklorist) veta mer om.

Anders Gustavsson bidrar med en artikel om människors upplevelser kring död och begravning utifrån en västsvensk bondes dagböcker från senare hälften av 1800-talet. I dagboksanteckningar kan värdefull information hämtas som sällan går att finna i andra samtida källor. Här får vi veta hur begravningar utfördes, val av dekorationer och kosthållet i samband med begravning men också något så ovanligt som beskrivningar av människors känslouttryck inför sjukdom, död och begravning. Ytterligare exempel på information som kan finnas i dagböcker är dödsorsaken, som prästen många gånger underlåt att skriva ned i dödboken.

Döden slipper ingen undan. Men sätten att avsluta livet på varierar. För några blir det hastiga slut för andra kan det handla om en mer utdragen döds kamp. Särskilt vid obotliga sjukdomar, som t.ex. cancer, är det viktigt att patientens välbefinnande står i fokus. Alla önskar vi att få dö en god död. Detta viktiga men tunga ämne skriver etnologen Eva M. Karlsson om i artikeln med den träffande titeln *Att möta och bemöta den döende kroppen*. Det är en informativ artikel om palliativ hem-

sjukvård av patienter i livets slutskede. Hon tar upp frågan om vad som är en värdig avslutning på livet.

Antologin avslutas med en presentation av etnologen Ingeborg Svensson om ett pågående forskningsprojekt kring landssorg, dvs. kollektiv sorg i ett nationellt perspektiv. Perspektivet har förändrats. I äldre tid var landssorg endast knuten till dödsfall bland medlemmar ur kungahuset. Svenssons forskning kretsar kring hur kollektiv sorg ur nationell synvinkel ser ut idag. Hon konstaterar, som flera andra av artikelförfattarna, att döden under senare tid trätt fram i ljuset och en förändring har uppmärksamats till mer utlevelsefulla och individuella ritualiseringar kring både död och begravning.

Intresset för detta forskningsfält är stort, därför bör boken locka en bred läsekrets.

Ritwa Herjulfsson, Göteborg

Tom O'Dell: *Spas. The Cultural Economy of Hospitality, Magic and the Senses*. Nordic Academic Press, Lund 2010. 160 s., ill. ISBN 978-91-85509-35-5.

Tom O'Dell har i *Spas. The Cultural Economy of Hospitality, Magic and the Senses* analyserat den mångförgrenade spaindustri som växt fram i Sverige under det senaste decenniet. Han har satt gästfrihetens komplicerade växelspel och sinnlighetens magi i fokus. Syftet är att göra läsaren medveten om hur samtidens strävan efter hälsa och välbefinnande kombineras med de gamla hälsobrunnarnas kulturhistoria och kanaliseras in i ett omfattande ekonomiskt nätverk av ömsesidig påverkan.

O'Dell beskriver hur en mängd immateriella värden konkretiseras i säljbara tjänster och produkter. Det handlar om att lansera en livsstil, skapa en atmosfär, projicera en aura, men också om att skapa förtroende för personal och behandling. Det finns mycket att vinna om man lyckas. Åtskilliga hotellkomplex har fått nytt liv genom den expanderande hälsoindustrin. Det gäller både platser som tidigare varit kända som kurorter och helt nya anläggningar där man skapar sina egna traditioner.

Efter en historisk exposé över den svenska kurortsverksamheten koncentreras analysen på tre större spahotell: Varbergs Kurort Hotel & Spa, Varberg Stads Hotel and Asia Spa och Hasseludden Conference & Yasuragi utanför Stockholm. O'Dell har gjort deltagandeobservationer, men också intervjuat ägare, anställda och gäster. Han har studerat tidningar och tidskrifter, reklam och